
ІСТОРІЯ

УДК 253(477.82)''1920/1930''(1-73)

Володимир **БОРЩЕВИЧ**,
м. Рівне

ЕМЕРИТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА У 20-30-х рр. ХХ ст.: ПОШУКИ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ КОРПОРАТИВНОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ

Стаття присвячена проблемі колективної соціальної взаємодітримки православних священиків Волині в міжвоєнний період. Простежено еволюцію механізмів функціонування Емеритальної каси, особливості участі в її роботі волинських кліриків.

Ключові слова: православне духовенство, Емеритальна каса, соціальний захист, внески, Волинь.

Borshchevych V. Retirement Services for Volyn Orthodox Clergy in the 20-30's of the XXth C.: Searching for an Effective Mechanism of Corporate Mutual Help. The article deals with the problem of collective social mutual support in respect to Volhynia Orthodox clergymen during the interwar period. The evolution mechanisms of social security contribution system, especially its functioning in the life of Volyn clergy are disclosed.

Key words: Orthodox clergymen, retirement services, social security contributions, Volyn.

Борщевич В. Эмеритальная обеспечения волинского православного духовенства в 20-30-х гг. ХХ ст.: поиски эффективного механизма корпоративной взаимопомощи. Статья посвящена проблеме коллективной социальной взаимопомощи православных священников Волини в межвоенный период. Прослежена эволюция механизмов функционирования эмеритальной кассы, особенности участия в ее работе волинских клириков.

Ключевые слова: православное духовенство, Эмеритальная каса, социальная защита, взносы, Волинь.

Постановка проблеми. Напрацювання і впровадження системи справедливого і дієвого соціального забезпечення громадян залишається одним із головних питань внутрішньополітичної діяльності україн-

---

© Борщевич В. Емеритальне забезпечення волинського православного духовенства у 20-30-х рр. ХХ ст.: пошуки ефективного механізму корпоративної взаємодопомоги

4 Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 7, 2013

ських урядів. У цій ситуації корисним є досвід минулого століття щодо розв'язання ситуації як на загальнодержавному, так і корпоративному рівнях. Волинське православне духовенство упродовж міжвоєнного періоду перебувало у статусі терпимої етнорелігійної групи в Другій Речі Посполитій, і лише високий рівень самоорганізації міг гарантувати збереження ідентичності, дати відповідну соціальну підтримку клірикам у кризових життєвих моментах.

Аналіз досліджень. Система корпоративного соціального забезпечення православних кліриків Волині знайшла лише часткове відображення в роботах І. Власовського, Ю. Мулика-Луцика, Т. Міненка та М. Папежинської-Турек. Названі науковці не ставили собі за завдання дослідити механізм соціальної взаємодопомоги духовної верстви.

Таким чином, об'єктом дослідження в даній статті є система корпоративного соціального захисту волинського православного духовенства у 20–30-х рр. ХХ ст., а предметом – еволюція механізму групової взаємопідтримки, його дієвість. **Мета статті** – висвітлити проблему колективної соціальної взаємопідтримки православних священиків Волині в міжвоєнний період, простежити еволюцію механізмів функціонування Емеритальної каси та особливості участі в її роботі волинських кліриків.

Виклад основного матеріалу. Інституційне оформлення системи соціальної взаємодопомоги православних кліриків Варшавської православної митрополії (до її складу входило і волинське священицтво) відбулось зі значним запізненням. Кристалізація принципів державної релігійної політики, зміна статусу Варшавської митрополії відклали вирішення справи на тривалий час. Лише у лютому 1929 р. у Варшаві проведено Збори представників духовенства Православної автокефальної церкви в Польщі під головуванням митрополита Діонісія (Валединського), яке розглянуло питання створення Емеритальної каси. За твердженням митрополита, тяжке матеріальне становище заштатних священнослужителів та вдів і сиріт спонукало інституалізувати захисний механізм корпоративної опіки [14, 242]. Збори напрацювали положення Статуту Емеритальної каси, який у середині квітня затвердив Синод Православної автокефальної церкви.

Отже, згідно з положеннями статуту корпоративного пенсійного фонду емеритура видавалась заштатному духовенству і церковнослужителям, працівникам церковно-адміністративних та духовно-навчальних інституцій, вдовам і сиротам виключно православного віросповідання [23, 472]. Обов'язковими членами каси названо духовенство і церковнослужителів та службовців церковно-адміністративних установ. Чернецтво, працівники духовно-освітніх закладів та законовчителі

мирських шкіл, котрі не служать у парафіях, могли добровільно стати учасниками каси. Залежно від обраного розміру внесків (12 злотих у місяць, 6 і 3 злоти) розмір емеритури поділяли на три категорії: 1 – 100 зл. в місяць, 2 – 50 і 3 – 25 зл. Головними джерелами фонду визнано відсотки від накопиченого капіталу й обігових сум, вступні внески, додаткові внески у випадку переведення на вищу категорію, пеня за невчасні внески, пожертви, відрахування від штатних парафій і монастирів (24 зл. в рік), державні дотації. На відміну від часів Російської імперії ті, хто у результаті вироку суду чи добровільно залишили місце, можуть залишатись членами каси. Пенсійним віком для духовенства вважалося 60-ліття. Положення про видачу емеритури вдовам і сиротам в основних рисах повторювали дореволюційні норми, а в окремих випадках покращували їх.

Членство в Емеритальній касі втрачали особи, котрі вибули за межі Польської Республіки, позбавлені сану, покарані за кримінальні злочини, ті, хто добровільно відмовився від сану. Таким повертали 3/4 суми внесків. Автоматично виключались з числа емеритів і втрачали право на пенсію особи, котрі зреклись православ'я. Державна чи інша пенсія не позбавляла права на церковну емеритуру. Натомість недотримання правил християнської практики (сповідь і причастя) припиняла членство в касі. Поточне керівництво справами каси здійснював комітет, а функції розпорядника покладено на Збори представників від учасників Емеритальної каси [24].

На засіданні Священного Синоду Автокефальної церкви в Польщі 20 липня 1933 р. постановлено створити Фонд допомоги вдовам і сиротам духовного звання. Дія фонду розпочиналась з 1 січня 1934 р. Згідно зі статутом на одноразову допомогу у розмірі до 100 зл. могли розраховувати вдови і сироти, котрі не отримували пенсії з емеритальної каси. Прохачі мали право на допомогу лише двічі на рік [26, 560]. Джерелами поповнення фонду названо: щорічні двовідсоткові відрахування з єпархіальних і канцелярських бюджетів єпархій, щорічного тарілкового збору у храмах митрополії під час літургії на Благовіщення та Введення, пожертви окремих осіб та інші надходження.

За результатами шести років діяльності Емеритальної каси виявилось, що лише дві третіх духовенства Православної автокефальної церкви в Польщі частково чи повністю стали її членами і вносили кошти. Отже, закладений в основу діяльності корпоративного пенсійного фонду принцип взаємодопомоги лише частково себе виправдав. На середину 30-х рр. обов'язкових учасників проекту мало бути 3507 осіб. Реально таких виявилось 2744 (78,4%). Зовсім відмовилось від проекту

соціального захисту 763 церковнослужителів [14, 242]. Регулярно здійснювали відрахування 1178 (43%) осіб. Тобто менше половини учасників каси свідомо ставились до запропонованої схеми пенсійного забезпечення. З трьох категорій духовенство обирало найнижчу, де внески були мінімальними і давали скромну пенсію.

Напруженою виявилась ситуація і стосовно внесків від парафій і монастирів. Із 13 обителей та їх 8 філій більшість були волинськими. За шість років від них надійшло 1626 (66,7%) зл. Серед тих, хто повністю розрахувався – Корецький жіночий монастир. Почаївська лавра та Дубенський монастир внесли лише половину нарахувань. Менше половини суми спромоглись віднайти Милецький монастир з філією та Рудня Почаївська. Жодного внеску не зробила філія у Новому Почаєві. Зимненський і Обицький жіночі монастирі мали незначні борги з пенсійних відрахувань. У масштабі Церкви Волинська єпархія перебувала на третьому місці із 5 дієцезій за розміром фактично внесених грошей до запланованих від чернечих громад – 72%.

Не кращою виявилась ситуація відрахувань у касу від парафій. У Волинській єпархії з 687 громад лише 15 (2,2%) повністю розрахувались. Жодного внеску не зробило 203 (29,5%) парафії. Загальний борг з внесків за членами і парафіями митрополії становив 33,6%. По Волинській єпархії показник був ще гіршим: монастирі і громади заборгували 38,2% належних грошей, члени каси – 45,4% [14, 257]. У середньому усі платники єпархії мали внести ще 44% передбачений грошей.

Упродовж звітнього періоду 286 родин церковнослужителів митрополії отримало пенсійних виплат на 349 462 зл. [24, 352].

Емерити Волинської єпархії отримали за шість років 127 622 зл. (36,3% від суми виданої пенсії в усій митрополії), тоді як за цей же період внесено 230 616 зл. Отже, Волинська єпархія виявилась найбільшим фондоутворювачем та реципієнтом Емеритальної каси. Фінансова дисципліна бажала бути кращою – члени каси, чернечі та парафіяльні громади заборгували майже половину належних внесків у пенсійний фонд. Це був найвищий показник в Церкві. Духовенство не вірило у добрі наміри організаторів Емеритальної каси або не було спроможне вносити обумовлені кошти.

Досвід функціонування церковного пенсійного фонду та проблеми в його організації спонукали провести Загальні збори представників учасників Емеритальної каси православного духовенства в Польщі наприкінці листопада 1935 р. При детальному аналізі справ виявилась тенденція скорочення внесків від членів каси, парафій та монастирів. Найбільшим боржником і споживачем ресурсів виявилась Волинська

єпархія [10, 311]. З огляду на кризову ситуацію комітет каси пропонував радикальні заходи: переглянути особові справи пенсіонерів, призупинити членство, припинити виплату емеритури, посилити контроль за внесками в касу від парафій. Доповідь Ревізійної комісії показала, що без зміни практики нарахування та виплати пенсій на Емеритальну касу чекає крах. Більшу частину наявного капіталу правління каси розмістило в Швейцарському народному банку в Женеві під 3,75% річних, під закладною на паровий млин у Загаєцькому монастирі (6%), під векселями Почаївської лаври (6%) та закладною собору Марії Магдалини у Варшаві (6%) [21, 317]. Ревізійна комісія також констатувала, що головною причиною кризових явищ полягала у порушенні фінансової дисципліни членами каси та парафіями і монастирями щодо сплати внесків.

Як приклади перегляду пенсійних справ у доповіді Загальним зборам представників учасників Емеритальної каси православного духовенства 26-29 листопада 1935 р. наведено ситуацію із видачею емеритури онуці покійного протоієрея Олександра Легензевича Катерині Капустинській. Спочилий отець за майже три роки перебував учасником каси і за цей час вніс 396 злотих. На утриманні о. Легензевича перебувала донька Наталія Капустинська з дітьми Ніною і Катериною. Ніна вийшла заміж за священника, котрий посів родинну парафію Легензевичів. Катерина понад три роки отримувала пенсію за першою категорією у розмірі 50% – 50 зл. у місяць. Оскільки донька о. Легензевича мешкає з онукою Катериною у парафії покійного, зять не робить пенсійних внесків, каса виплатила Катерині 1900 зл., а вона сама не представила потрібних документів, необхідних для продовження виплат, комітет Емеритальної каси запропонував Загальним зборам припинити виплату пенсійного забезпечення доньці й онукам спочилого о. Легензевича [10, 314]. Переважання видатків над надходженнями спонукало правління каси на вимушений крок.

Кардинальне «перетрясання» Емеритальної каси дало позитивні результати вже упродовж 1935 р. На 1 січня 1936 р. членами каси рахувалось 2724 особи [16, 562]. На Волинську єпархію припадало 1194 (44,33%) чоловіка. Із них за першою категорією пенсійного забезпечення сплачувало внесків 114 осіб, за другою – 249 і третьою – 831. У загальноцерковному масштабі протягом першого півріччя 1935 р. члени каси, парафії і монастирі внесли 50 785,8 зл., а видатки склали 75 914,71 зл. Очевидною стала регресивна тенденція розвитку соціальної інституції. Запровадження антикризових кроків призвело до суттєвого скорочення розміру пенсій та осіб, яким виплачували утримання. У митрополії числилось 208 емеритів. З них у Волинській єпархії по 100 злотих у місяць

(перша категорія) отримувало 17 пенсіонерів, 50 злотих – 18 осіб, 25 злотих – 30 чоловік, 12,50 – 11 і по 6,25 – 4. На Волині переглянули 83 пенсійні справи. Попередній розмір виплат залишили 9 особам, такій же кількості зменшили виплати на 75%, а 20 емеритів на половину пенсії і 41 людина взагалі втратила таку [16, 565].

На 1 січня 1936 р. Православна автокефальна церква в Польщі гарантувала соціальні виплати 149 емеритам. У Волинській єпархії по 100 зл. у місяць отримувало 4 особи, по 50 зл. – 7 чоловік, 25 зл. – 20, 12,5 зл. – 13, а 6,25 зл. виплачували 2 пенсіонерам. Сукупно щомісяця емерити отримували із каси 1 425 злотих, а це на 59,41% менше, аніж до реформи.

Крім перегляду пенсійних виплат, правління Емеритальної каси звернуло увагу на боржників та церковнослужителів, котрі ухилялись від обов'язкової участі у проєкті. Проблема була актуальною, оскільки лише за 1935 р. учасниками каси з Волинської єпархії з 66 420 зл. внесено лише 21324,35 (32,1%) зл. Усе ж, на думку правління каси, у 1935 р. вдалось переламати негативну тенденцію, коли надходження не покривали зростаючих видатків і доводилось використовувати основний капітал.

У січні 1936 р. волинський єпархіальний офіціоз «Церква і нарід» опублікував відозву учасників Емеритальної каси православного духовенства, у якій закликало ієреїв виправити ситуацію і ліквідувати борги в пенсійний фонд [13].

Питання соціального захисту церковнослужителів серед інших розглянуло Волинське єпархіальне зібрання духовенства і мирян 12-13 лютого 1936 р. Щодо збільшення фонду єпархіального попечительства та відкриття у Крем'янці притулку для престарілого одинокого духовенства зібрання відповіло відмовою через відсутність потрібних коштів [5, 190]. Вирішено також з 1937 р. припинити надання допомоги у випадках пожежі. Не могло оминути зібрання питання внесків в Емеритальну касу. Розуміючи важливість її діяльності, закликало духовенство платити складки по категоріях. Стосовно відрахувань від парафій єпархіальне зібрання просило Синод скасувати заборгованість за попередні роки у 70 тисяч зл. і надалі звільнити від внесків через тяжкий матеріальний стан громад, а якщо це неможливо – зменшити розмір відрахувань до 12 зл. з парафії і 6 зл. від філії [5, 192]. Священний Синод розглянув це прохання на засіданні 19 травня 1936 р. і відмовив [20, 368]. Волинське єпархіальне зібрання звернулось також до Синоду із проханням, щоб у найближчому часі через виборних представників-членів каси від усіх єпархій було утворено комітет каси, котрий візьметься за юридичне оформлення каси та упорядкування її функцій. Архієпископ Олексій

(Громадський) схвалив обрання делегатів від Волині на майбутній з'їзд Емеритальної каси.

Волинська духовна консисторія наказом № 3294 від 29 лютого 1936 р. запропонувала благочинним повідомити настоятелям та псаломщикам про внесення грошей для Емеритальної каси в консисторію, котра щомісяця пересилатиме їх у Варшаву [6, 198]. Якщо учасник пенсійного фонду перекаже гроші безпосередньо в касу, то повинен про це прозвітувати єпархіальній владі. З метою покращення фінансового стану Волинського єпархіального попечительства владика Олексій (Громадський) благословив провести у церквах єпархії тарілковий збір на користь вдів та сиріт. Збір коштів призначили на одну із найближчих неділь Великого посту [17, 198].

Засобом дисциплінарного впливу на порушників статуту Емеритальної каси вже у 1936 р. виявилась виплата пенсії пропорційно внескам членами, парафіями і монастирями. У травні 49 волинських емеритів отримали лише 30% від належного розміру пенсії [2, 511–512]. Розраховуючи на корпоративну солідарність, правління каси сподівалось змінити ставлення духовенства і церковнослужителів краю до проблеми соціального забезпечення. Митрополит Діонисій (Валединський) особисто санкціонував такий крок [3, 460]. Нововведення викликало незадоволення серед емеритів. Одне із таких, у вигляді листа в редакцію опублікував журнал «Церква і нарід». Пенсіонер, який приховав прізвище під криптонімом «Св. Б. М.», обурювався нововведеннями статуту Емеритальної каси, коли розмір пенсійної виплати залежав від акуратності відрахувань у касу сина чи зятя емерита або церкви, де він раніше служив [27, 419]. Священик зауважував, що скоро пенсії виплачуватимуть залежно від внесків онуків і підсумував справедливим зауваженням про сумнівну юридичну вартість такого рішення.

Митрополит Діонисій (Валединський), стурбований станом Емеритальної каси, скерував 15 липня 1936 р. спеціальний лист архієпископу Олексієві (Громадському) [9, 489–490]. У ньому глава Церкви нагадав, що хронічні борги волинського духовенства і церков у пенсійний фонд вже тривалий час здійснюється за рахунок внесків священиків членів каси інших єпархій. Для виправлення ситуації вирішено застосувати з липня принцип співрозмірності виплат і внесків від Волинської єпархії. Такий крок митрополит вважав тимчасовим і просив архієпископа Олексія позитивно вирішити справу у підвладній йому єпархії.

Девальвація швейцарського франка знецінила капітали Емеритальної каси, поміщені у Швейцарському народному банку. Купівля будинку

біля митрополичого собору у Варшаві за гроші каси, пропорційні виплати та інші моменти діяльності корпоративної соціальної інституції викликали нарікання з боку незадоволених, котрі вилились на сторінки преси. У відповідь на статтю «Пора заговорити про безвихідне становище членів Емеритальної каси православного духовенства», опублікованої у газеті «Русское слово» (Вільно), комітет Емеритальної каси підготував спеціальне роз'яснення. У ньому виправдано усі кроки комітету і спростовано закиди у зловживаннях [15]. На прикладі позитивних тенденцій заступник голови каси та члени комітету запевнили, що церковний пенсійний фонд вийшов із катастрофічного стану.

Волинське єпархіальне попечительство про бідних духовного стану у 1936 р. виплачувало допомогу потребуючим без затримок. 128 осіб духовного стану отримало 12 971,64 зл. щомісячних допомог та 44 особи 637,5 зл. одноразових [22, 256]. Відповідно на смертні випадки виділено 13024,63 зл. та 1056,63 зл. на пожежні. Сукупно попечительство витратило у 1936 р. 26 571,47 зл. Джерелами формування бюджету попечительства стали місячні внески, кошти від Св'яченого комітету, тарілковий збір, штрафи, оренда сирітських наділів, відсотки цінних паперів й інші надходження.

Випадок із звільненням на спочинок єпископа Антонія (Марценка) на початку 1937 р. ілюструє механізм призначення особливих пенсій архієреям в Православній автокефальній церкві в Польщі. Після переміщення владики Олексія (Громадського) у Крем'янець у якості керуючого Волинською єпархією його наступником у Гродненській дієцезії став вікарій Камінь-Каширський Антоній (Марценко). Марценко не зміг знайти спільної мови із польським урядом і змушений відмовитись від гродненської кафедри. Священний Синод на засіданні 27 лютого 1937 р. задовольнив його відмову. Формальною причиною названо хворобу, підтверджену лікарем. Одночасно Антонія звільнили від обов'язків вікарія і визначили місцем перебування Миколаївський Милецький монастир Поліської єпархії. Міністерство ісповідань і освіти надало єпископу спеціальну пенсію [18, 1]. Виглядало, що вона стала однією із складових мирової угоди між керівництвом Варшавської митрополії та урядом.

На відміну від Православної автокефальної церкви в Польщі, духовенство Болгарської православної церкви у 1937 р. мало пенсійне забезпечення нарівні із урядовими службовцями. Кількома роками раніше держава взяла на себе вирішення питання матеріального забезпечення парафіяльних священиків. Видаючи стабільне утримання ієреям, уряд натомість скасував оплату за треби [19, 4]. Державний патерналізм, во-

чевидь, влаштовував духовенство в соціальному плані, однак перетворював священство на складову апарату влади.

На початку 1938 р. під час роботи Загальних зборів представників учасників Емеритальної каси православного духовенства в Польщі визнано, що розрахунки, на яких мала базуватись робота каси, виявились помилковими [11, 228]. Організуючи Емеритальну касу, припускали, що внески в неї сплачуватимуться вчасно і всі священно-церковнослужителі стануть її членами. В дійсності борги з внесків та зростаючі пенсійні виплати зумовили кризу упродовж 1934 – 1935 рр., коли довелось брати кошти із основного капіталу для покриття дефіциту. Лише у 1936 р. стабілізовано ситуацію, коли погорщено ставлення до боржників і диференційовано підхід до пенсіонерів та учасників каси на єпархіальному рівні. Так, з липня 1937 р. збором внесків в Емеритальну касу зайнялась духовна консисторія, що мало гарантувати потрібний результат.

Волинська духовна консисторія циркуляром від 20 листопада 1937 р. рекомендувала благочинним під час чергових деканальних соборчиків детально обговорити справу забезпечення емеритів Волинської єпархії, скласти відповідний протокол про наміри духовенства з цього питання [8, 824–825].

У грудні 1937 р. єпархіальна бюджетна комісія значну частину часу присвятила справі оздоровлення Емеритальної каси. Ухвалено відрядити спеціальну комісію волинського духовенства для позитивного порозуміння, що стабілізує справу внесків [25, 115]. Наказом від 10 листопада 1938 р. Волинська духовна консисторія востаннє попереджала і закликала духовенство змінити ставлення до Емеритальної каси і ліквідувати заборгованість до 15 грудня [68, 902–903].

На початок 1938 р. кількість дисциплінованих учасників каси зросла майже на чверть, тоді як кількість осіб, котрі не зробили жодного внеску залишилась сталою у відсотковому відношенні (48%). Волинська єпархія і надалі утримувала сумне останнє місце за показником внесених коштів у пенсійний фонд, незважаючи на збільшення на 43% порівняно із попереднім 1937 р. Станом на 1 січня 1938 р. в Емеритальній касі Волинську єпархію представляло 1 276 учасників, що становило 44,3% від усієї кількості [12, 254].

Процес еволюції системи корпоративного соціального захисту на єпархіальному та загальноцерковному рівнях перервала німецько-польська війна та агресія Радянського Союзу проти Другої Речі Посполитої. В один момент зруйновано інституційні механізми, втрачено накопичені Церквою капітали. Як «паразитичний» стан

духовенство волею сталінського режиму перетворилось на ізгоїв радянського гетто без прав, можливостей і гарантій. Функціонували лише родинні механізми соціальної опіки, як-от турбота про престарілих батьків-священиків чи індивідуальне співчуття селян пастирєві, його родині.

Висновки. Отже, упродовж міжвоєнного періоду волинське духовенство, як і все православне священицтво в межах відродженої Польщі, після довгих пошуків стало учасником корпоративної системи пенсійного забезпечення – Емеритальної каси Православної автокефальної церкви в Польщі. Закладений в основу діяльності каси механізм колективної взаємопідтримки виявився неефективним через недисциплінованість учасників корпоративного пенсійного фонду. Проблем у функціонуванні додали стратегічні прорахунки керівництва каси. Частково вирішити питання допомоги вдовам і сиротам духовенства було покликане Волинське єпархіальне попечительство на взірєць тих, що діяли за часів Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ведомость лицам, получавшим и получающим эмеритуру из средств Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше, с указанием сумм, внесенных ими в кассу и выплаченных до 1 июля 1935 года эмеритур // Воскресное чтение. – 1935. – № 24. – 29 декабря. – С. 342–352.
2. Ведомость на выдачу эмеритального пособия за месяц май 1936 г. // Воскресное чтение. – 1936. – № 32. – 6 сентября. – С. 511–512.
3. Выплачивание эмеритальных пособий // Воскресное чтение. – 1936. – № 29. – 2–9 августа. – С. 460.
4. Відозва до всечесного духовенства Волинської єпархії // Церква і нарід. – 1936. – Ч.6. – 15 березня. – С. 202.
5. Волинське єпархіальне зібрання представників духовенства і мирян 12 і 13 лютого 1936 р. (Продовження) // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 6. – 15 березня. – С. 190–195.
6. В справі вплати до консисторії емеритальних членських складок // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 6. – 15 березня. – С. 198.
7. В справі вплати складок від духовенства і церков до Емеритальної каси // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 22. – 15 листопада. – С. 902–903.
8. В справі вплати складок до Емеритальної каси // Церква і нарід. – 1937. – Ч. 23. – 1 грудня. – С. 824–825.
9. В справі складок на Емеритальну касу // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 16. – 15 серпня. – С. 489–490.
10. Доклад комитета Эмеритальной кассы Общему собранию представителей участников Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше, 26 ноября 1935 г. // Воскресное чтение. – 1935. – № 23. – 15 декабря. – С. 311–316.
11. Доклад Общему собранию представителей участников Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше // Воскресное чтение. – 1938. – № 20. – 15 мая. – С. 226–233.

12. Доклад Общему собранию представителей участников Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше (Продолжение) // Воскресное чтение. – 1938. – № 21. – 22 мая. – С. 247–254.
13. Лист до редакції // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 1–2. – 1–15 січня. – С. 45–46.
14. Обзор деятельности Эмеритальной кассы за шесть лет (с 1.VI 1929 года по 1.VII 1935 года) // Воскресное чтение. – 1935. – № 19. – 6 октября. – С. 242–258.
15. От комитета Эмеритальной кассы // Воскресное чтение. – 1936. – № 44. – 13 декабря. – С. 706–708.
16. Отчёт по Эмеритальной кассе православного духовенства в Польше за 1935 год // Воскресное чтение. – 1936. – № 35. – 4 октября. – С. 557–568.
17. Переведення збірки на фонд Волинського єпархіального попечительства // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 6. – 15 березня. – С. 198.
18. Почисление на покой преосвященного епископа Антония // Слово. – 1937. – № 12(397). – 21 марта. – С. 1.
19. Православная церковь за границей // Слово. – 1937. – № 37(419). – 12 сентября. – С. 4.
20. Про складки від церков до Емеритальної каси // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 11. – 1 червня. – С. 368.
21. Протокол Ревизионной комиссии Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше, составленный в результате ревизии 26–27 ноября 1935 года в городе Варшаве // Воскресное чтение. – 1935. – № 23. – 15 декабря. – С. 317–319.
22. Справоздання з діяльності Волинського єпархіального попечительства про бідних духовного стану за 1936 р. // Церква і нарід. – 1937. – Ч. 7. – 1 квітня. – С. 255–256.
23. Устав Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше // Воскресное чтение. – 1929. – № 29. – 21 июля. – С. 472+2.
24. Устав Эмеритальной кассы православного духовенства в Польше [Окончание] // Воскресное чтение. – 1929. – № 30. – 28 июля. – С. 488+2.
25. Ухвали єпархіальної бюджетової комісії, затверджені його високопреосвященством архієпископом Волинським Алексієм // Церква і нарід. – 1938. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 113–115.
26. Учреждение при Священном Синоде Фонда имени блаженнейшего Дιονисия, митрополита Варшавского и Волынского и всей Польши, для оказания помощи вдовам и сиротам духовного звания // Воскресное чтение. – 1933. – № 36. – 3 сентября. – С. 560.
27. Чи є ще в якій організації подібний «Статут»? // Церква і нарід. – 1936. – Ч. 12–13. – 15 червня – 1 липня. – С. 419.
28. Юридический отдел // Воскресное чтение. – 1930. – № 48. – 30 ноября. – С. 760.

Статтю подано до редакції 20.10.2013 р.